

Derleme Makalesi

Gönderim Tarihi: 29.03.2022

Kabul Tarihi: 23.07.2022

Yayın Tarihi: 20.12.2022

Yazıt Kùltür Bilimleri Dergisi, 2022, 2(2): 299-314

Review Article

Received Date: 29.03.2022

Accepted Date: 23.07.2022

Published Date: 20.12.2022

DOI Number: 10.29228/yazitdergisi.20

ALTAY TÜRKLERİNDE TABİAT KÜLTLERİ*

Nature Cults in Altai Turks

Hande Mutlu UZUN*

ÖZ

İnsanoğlu varoluşundan bu yana tabiatı ve tabiatta gördüğü unsurları anlamlandırmaya çalışarak, her tabiat faktörüne birer vasıf yüklemiştir. Bu anlamlandırma doğrultusunda tabiat kùltleri meydana gelmiştir. Tabiata dayalı inanç sistemleri olan toplumlarda kùltleri görmek mümkündür. Bu kùltler karşımıza farklı manalar ve olgular içerisinde çıkmaktadır. Kùltler toplumları önemli ölçüde etkilediğinden, dinlerin, mitlerin, destanların, efsanelerin ve halk hikâyelerinin içerisine yerleştiği görülmektedir. Türkler yaşadıkları coğrafyalar ve yaşam tarzları sebebiyle, sürekli doğa ile iç içe olmuştur. Türkler kendilerini ikamet ettikleri ortama göre karakterize ederek, itikat sistemleri içerisine de mizaçlarını yansıtmışlardır. Su, dağ, ağaç, ateş ve atalar kùltü gibi birçok kùlt bu sebepler sonucunda ortaya çıkmıştır. Türklerin kùltlere olan inancını ve bağlılıklarını İskitlere kadar götürebiliriz. Kùltlerin bir yansıması olarak, inanç sistemlerine tabiat hadiseleri de eklenmiştir. Bunlar; gök gürültüsü, şimşek, rüzgâr ve yağmur gibi unsurlardır. Makalede Altay Türklerinde tabiat kùltleri ele alınmıştır. Araştırmada öncelikle Altay Türklerinin kimlikleri hakkında bilgi verilmiş ve ardından Altay Türklerinin su, ateş, ağaç ve dağ kùltleri irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Altay Türkleri, su kùltü, ateş kùltü, ağaç kùltü, dağ kùltü

ABSTRACT

Since its creation, people have tried to make sense of nature and the elements they saw in it. They also gave meaning to them. In this way, nature cults emerged. We can see these cults in societies with belief systems based on nature. These cults appear in different meanings and phenomena. Therefore, since these cults affect societies, it is seen that they are included in religions, myths, epics, legends, and folk tales. Turks have always been intertwined with nature. Cause of the geographies and lifestyles they live in. They also characterized themselves for the environment in which they lived. For this reason, they have reflected their temperaments into the belief systems. Many cults such as water, mountain, tree, fire, and the cult of ancestors emerged because of these reasons. For this reason, they have reflected their temperaments into the belief systems. It is possible to see the belief and devotion of the Turks to the cults even in the Scythian period. As a reflection of these cults, natural events were added to their belief systems. These include thunder, lightning, wind, and rain. In the article, nature cults in Altai Turks are discussed. First, information about the identities of

* Bu makale yazar tarafından "Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Günleri"nde 17.05.2022 tarihinde sunulan seminerin genişletilerek gözden geçirilmiş halidir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Afyonkarahisar-Türkiye. E-Posta: hanemutlu_@outlook.com. ORCID: 0000-0003-1722-4011.

Altai Turks was given in the research. Then, water, fire, tree, and mountain cults of Altai Turks were examined.

Keywords: Altai Turks, water cult, fire cult, tree cult, mountain cult

Giriş

Şamanizmin din mi yoksa bir inanç mı olduğu tartışılmaktadır. Fakat Türkler Şamanizm'i itikat sistemleri içerisinde uzun yıllar boyunca kullanmışlar ve günümüzde dahi kullanmaya devam etmektedirler. Şamanizmin temeline indiğimizde bir tabiat dini veya inancı olduğunu görebiliriz. Şamanizm de üçlü dünya kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; orta dünya, yukarıdaki dünya ve aşağıdaki dünya şeklindedir. Türkler bu dünyalardaki varlıklara saygı duymuşlar, kurban vermişler ve zaman zaman korkmuşlardır.

Türklerin mensup olduğu din tabiata dayalı bir yapı olduğundan, Türk kültüründe karşımıza kültler çıkmaktadır. "Kült" sözcüğü, dilimize Fransızca kelime olan "culte"¹ kelimesinden geçmiştir. Kült inancı kötü ve iyi olarak sınıflandırılan ruhani güçlerden, arınma, korunma veyahut tam tersi yardım isteme gibi dini eylemlerdir (Dilek, 2015: 276). Türklerin inancında yer-su (yer-sub); ağaç, dağ, su, hayvan, ateş ve atalar kültleri vardır. Yer-sub anlayışı Türklerde vatan kavramı ile eş değerdir. Bunun sebebi ise yer-suların Tanrı tarafından kutsandığı düşüncesidir. Her varlığın (kültün) bir iyesi vardır. İye kelimesi anlam olarak; koruyucu, sahip, koruyucu ruh anlamlarına gelmektedir. İye kelimesi Türk lehçelerinde söyleniş olarak değişiklik göstermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, çalışmamızda Güney Sibiryaya halkı olan, Altay Türklerinin kültlerini tespit etmeye çalışarak, ele alarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Altay Türkleri, Güney Sibiryaya'da yaşayan bir Türk boyudur. İsimlerini Altay Dağları çevresinde yaşadıkları için Altay Dağlarından almışlardır. Bu dağlar, Moğolistan ve Kazakistan'ın sınır çizgisinde bulunur. Moğolistan'ın Kuzeybatısıdır. Aynı zamanda Rusya, Çin, Moğolistan, Kazakistan sınırlarına dâhil dağ grubudur. Dağ 2.120 kilometredir (Uğurlu, 2012: 49-50). Bu topraklarda M.Ö. devirlerde Saka ve Hunlar, M.S. devirlerde ise Göktürk, Uygur ve Kırgızlar yaşamıştır.

Altay Türklerinin kökenleri üzerine birçok bilim insanı tarafından ortaya atılan farklı görüşler vardır. Bu görüşler şu şekildedir:

¹ Culte: Kelimenin kökeni, Latinceye dayanmaktadır. Latincedeki karşılığı ise "cultus" şeklindedir ve "tapınma" anlamına gelmektedir.

Radloff ve Aristov'a göre, Kuzey Altay Türklerinin Samoyed² ve Ket kavimlerinin torunları olduklarını savunmuşlardır Omeljan Pritsak'a göre, Güney Altaylıların, antropolojik olarak, Tuva, Yakut ve Moğollarla ortaklık gösteren Mongoloid ırk içinde yer aldıklarını ve Kuzey Altaylıların ise, Ob-Ugor, Samoyedlerde olan Avrupalı ırk içerisinde yer alan Ural tipi özellikler taşıdığını savunmuştur. Potapov'a göre, Güney Altay Türklerinin, atalarının Türkçe konuşan Kıpçak boyundan geldiğini savunmaktadır. Kuzey Altay Türklerinin ise, Altay-Sayan dağlık bölgelerinde yaşayan Türk, Ugor, Samoyed ve Ket etnik gruplarının zamanla gerçekleşen etkileşimlerinin sonucu olarak ortaya çıktıklarını savunmaktadır. Aynı zamanda Potapov Altay Türklerinin, dil gelişimlerinde Moğolların etkisinin olduğunu da savunmuştur. Pustogaçev'e göre, Eski Uygurlar, Kimek, Kıpçak, Yenisey Kırgızları, Oğuzlar vb. boylardan meydana geldiğini savunmaktadır. Baskaov'a göre, Kuzey Altay Türklerinin Samoyed ve Fin-Ugor etnik unsurlarının etkisiyle oluştuğunu iddia etmiştir. Aynı zamanda Eski Kırgız, Uygur ve Oğuzlardan olabileceklerini de belirtmiştir (Küçükballı, 2019: 22-23).

1. Altay Türklerinde Su Kültü

Altay Türklerine göre, her bölgedeki su kaynaklarının iyeleri vardır. Suyun iyisinin dişil olduğu düşüncesi mevcuttur. Bu dişil ruhu Türk mitolojisinde ve Verbitskiy'in derlemiştir olduğu, *Yaratılış Destanı*'nda Ak Ana olarak görebiliriz. Ak Ana, destanda sudan çıkarak, Ülgen'e yaratmayı öğretir. Kendisi ırmak ve akarsuların içerisinde yaşayan varlıkları korumakla mükelleftir. Ak Ana karşımıza, Moğol inancında, "Eke Hatan" veya "Ehe Üreng" (Beyaz Ana) olarak çıkar. Dişil olarak düşünülen bu koruyucu ruh, bazen küçük bir kız çocuğu olarak da tasvir edilmiştir. Koruyucu ruhların, su kenarlarında yaşayan hayvanların suretinde de insanlara görünebileceği inancı vardır. Bundan dolayı mukaddes sular kenarında görülen hiçbir hayvana zarar verilmemesi gerektiğini düşünmektedirler.

Altay Türkleri suya yapılan iyiliğin de kötülüğün de karşılıksız kalmayacağına inanmaktadırlar. Altay Türkleri, dağlardan gelen sulara "arjan su" adını vermişlerdir. Bu terim aynı zamanda "kutsal su" anlamına da gelmektedir (Şayhan, 2018: 83). Bu suları kutsal olarak görmelerinin sebebi Tanrı tarafından gönderildiğine inanmalarıdır.

Altay Türkleri, suları belirgin niteliklerine göre sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmalar şu şekildedir: Arjan su olarak adlandırılan sular, aslında içerisinde fazla minerallerin bulunduğu ve tedavi edici özelliğinin olduğu sulardır. Kutsal

² Samoyed: Ural halklarının, Fin-Ugor kolundan sayılmaktadır. Rusya'da orman ve tundralarla kaplı olan kuzey kesiminde yaşayan yerli halkın adıdır.

olarak gördükleri diğer su ise Tonmok suyudur. Bu sular kışın buz tutmayan sulardır. Kutuk su olarak adlandırdıkları kutsal su ise yeraltından çıkan doğal sulardır (Dilek, 2015: 276).

Altay Türklerinin önemli su kaynaklarına baktığımızda Obi (Ob) Nehri karşımıza çıkmaktadır. Bu nehir Katun ve Biya Nehirlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Aynı zamanda Katun, Biya ve Çuya Nehirleri besleyici kolları arasındadır. Oldukça büyük olan Obi nehri Altay bölgesinin ana nehri olarak kabul edilmektedir.

Altay Türklerine göre, suyun iki özelliği vardır. Birincisi yaşamsal özelliğidir. İkinci özelliği ise sağaltıcı yani tedavi edici özelliğinin olmasıdır. Bu iki özelliğe örnek verecek olursak, *Yaratılış Destanı*'na bakabiliriz. Destanda Tanrı Ülgen, evreni yaratırken, Erlik'in sudan çıkardığı bir toprak parçasını kullanmıştır ve yine Tanrı Ülgen'in uçsuz bucaksız suların üstünde uçtuğu anlatılmaktadır. Aynı zamanda evrende hiçbir şey yokken suyun olduğu destanda geçmektedir.

Suyun yaşamsal özelliği hakkındaki diğer bir bilgi suya dalmanın varoluşa yeniden dönüldüğünü ve bir nevi yeni baştan doğumu simgelediğini söyleyebiliriz. (Eliade, 2015: 201-203).

Altay Türkleri Arjan sular aracılığıyla Tanrı ile irtibata geçileceğine inanılır. Bu sulara sebepsizce gidilmez. Eğer olur da gidilirse veya kutsal suların yanından geçilmek zorunda kalınırsa, gök gürültüsü sesi çıkarmak gerekmektedir. Çünkü eski Türkler gök gürültüsünün Tanrı'nın sesi olduğuna inanırlardı. Aynı zamanda Arjan suyunun yanına giden insanlar bir biçimde ritüel yapmaktadır. Ritüele öncelikle kutsal suyu selamlayarak başlarlar, akabinde mukaddes sayılan sudan içmeleri gerekir. Sudan içtikten sonra suya üç defa dokunup, son olarak kutsal suyu başlarına dokundurmalıdırlar (Şayhan, 2018: 87).

Altay Türkleri günümüzde de kutsal sular için ritüel yaparlar. Bu ritüelin adı "calama"dır.³ Calama ritüeli yapılırken, su kenarlarına bağlanan bez parçalarının renkleri rastgele değildir. Doğanın o an bürünmüş olduğu renklere göre seçilir. Yani ilkbaharda yeşil, yazın mavi, sonbaharda sarı, kışın ise beyaz renkli bez parçaları bağlanır (Şayhan, 2018: 87-88). Calama ritüeline baktığımızda bugün hâlâ Anadolu'da devamlılığını sürdüren çaput bağlama ile benzer olduğunu görebiliriz. Kutsama törenlerinde bu ritüeller farklılık göstermektedir. Mukaddes suları ve koruyucu ruhları, süt, kıymız ve yulaf gibi besin kaynakları ile kutsamaktadırlar. Aslında bu kutsama ritüeli birçok şaman ayini sırasında da yapılmaktadır. Bunun mantığı, aslında kutsal olana elinde olanları sunarak, minnet duygusunu göstermektir.

³ Calama: Çaput bağlama

2. Altay Tùrklerinde Ateş Kùltù

Ateşin keşfinden itibaren insanoğlu için ateş vazgeçilmez bir yaşam kaynağı olmayı başarmıştır. İnsanlar ateşin gücünü keşfettikten sonra ateşe hem saygı hem de korku beslemişler. Çünkü hayat veren bir kaynağın, aynı zamanda alevleri ile de hayatları söndürme kuvvetine sahip olduğunu görmüşlerdir. Âdemođlu bu elemante anlam yükledikçe zaman zaman tanrısallaştırarak tapınma dahi göstermişlerdir. Ateşin kökenini çok eski devirlere kadar götürebiliriz. Fakat ateşi konumuz dâhilinde Altay Tùrklerinin inançları çerçevesinde inceleyeceğiz.

Ateşin Tùrklerdeki kelime karşılığı “od” ifadesidir. Ateş Tùrkler için varoluşun simgesidir. Tùrk inancına göre, yeryüzündeki ateşin, göksel karşılığı Ejderha Takımıyıldızdır (Bilgili, 2020: 77). Bununla ilgili olarak, Altay mitolojisinde de Yayık Han, ejderha olarak tasvir edilmektedir. Altay Tùrklerinde insanlara ateşi verenin Tanrı olduğuna inanılır. Tanrı Ülgen, bir beyaz bir de siyah taşla gelerek, ateşin nasıl yakıldığını insanlara öğretmiştir. Diğer bir inanca göre Erlik’in kızlarının ateşi yakdığı, Altay Tùrklerince inanılan bir görüştür. Bu konu hakkında son bir inanış daha vardır. Bir Altay inancında, Tanrının yanına çıkmayı başaran bir kurbağa, ateş yakma ilmini Tanrıdan öğrenmiş ve bir kav⁴ parçası ile ilk ateşi yakarak insanlara ateş yakmayı öğretmiştir (Gülyüz, 2019: 213).

Her tabiat kùltünde olduğu gibi, ateşin de bir iyesi vardır. Altay Tùrkleri ateşin iyesini “ot ize” ifadesiyle tanımlamışlardır. Altay Tùrklerine göre ot ize, ateşin içinde oturur (Kalafat, 1995: 62). Ateşin iyesiyle ilgili olarak bir inanış olan, ateşin üzerine su dökülmemesi, yanan ateşin karıştırılmaması, ateşe tuz atılmaması gibi inançların da buradan çıktığını söyleyebiliriz. Bu gibi davranışların sonucunda ateşin iyesinin kızacağı düşünülür. Bu inanışlar doğrultusunda ateşin nasıl söndürüleceğini cevaplamamız gerekirse, yapılması gerekenin ateşe toprak atarak söndürülmesidir. Bu ifadeler istikametinde, ateşin neden suyla söndürülmemesi gerektiğini bilimsel yönden de açıklamamız gerekmektedir. Ateş oksijen ile beslenen bir maddedir. Ateşe su döküldüğünde, suyun içerisinde bulunan oksijenler ile ateş birleştiğinde, ateşin tekrar alevlenmesi mümkündür. Bilimsel olarak en doğru yöntem, ateşi oksijensiz bırakarak söndürmektir.

Tùrk toplumları, ateşin sağaltıcı ve tedavi edici özelliğinin olduğuna inanmaktadır. Tùrkler kötülüklerden ve kötü ruhlardan korunabilmek amacıyla ateşi kullanırlardı. Bu inanış, ritüellere de yansımaktaydı. VI. yüzyılda, Dođu Roma elçisi olan Zemarkhos’un, İstemi Yabgu’yu ziyaret ettiğini, Menandros’un eserinden bilmekteyiz. Bu ziyaret sırasında, elçiler kağanın otağına alınmadan önce, yanan iki ateşin arasından geçirildiklerini ve daha sonra otağa girmelerine izin verildiği, kayıt altına alınmıştır (Mangaltepe, 2009: 53). Aslında bu ritüelin sebebinin ateş

⁴ Kav: Çabuk tutuşan, süngerimsi maddeye verilen isimdir.

kültü ile alakalı olduğunu anlayabiliriz. Burada ateşin arındırıcı, temizleyici ve sağaltıcı özelliği kullanılarak, kağan bir nevi, kötü ruhlardan ve kötü olan her şeyden korunmaya çalışılmıştır. Ateşin sadece bu gibi durumlarda değil, kamların hemen hemen her ayinlerinde ateşi kullandıklarını bilmekteyiz. Fakat Altay kamları, ayin için kullanacakları ateşi yakarken, çakmak taşı kullanmaktadır. Çünkü Tanrı Ülgen'in ilk ateşi yakarken, çakmak taşını kullandığını düşünmektedirler. Bu sebeple de çakmak taşı ile yakılan ateşin, kutlu olduğu inancı mevcuttur (Bilgili, 2020: 82-83).

Ateş kültürünü günümüz ile bağdaştıracak olursak, bugün dahi bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde geleneklere yansıdığını ve devamlılığını koruyarak günümüze kadar geldiğini görebiliriz. Buna örnek verirsek, Nevruz Bayramı kutlamaları sırasında, ateşin üzerinden atlandığını görebiliriz.

3. Altay Türklerinde Ocak Kültü

Türk kültüründe ocak inancı önemli bir yer tutmaktadır. Bunun sebebi, ocak kültürünün aile ile eş tutulmasıdır. Hatta ateş ve atalar kültürü ile bağdaştırılmaktadır. Altay şaman ayinleri sırasında; "Atamızın yaktığı uç ateş, anamızın gömdüğü üç taş ocak" (Bilgili, 2020: 78) ve "atamızın yaktığı ocak" (İnan, 2017: 44) ifadelerini söylemektedirler. Ocak kültürünün kamların dualarına yansiyacak kadar, önemli olduğunu görebiliriz.

Altay Türklerinde günümüzde, yeni evlenmiş olan çiftlere komşuları tarafından, odun veya yakacak getirme geleneği vardır. Komşuları yeni evlenmiş olan çiftte, "ocağın hiç sönmesin" diye de dua etmektedir (Ögel, 2014: 505). Aynı zamanda yeni ev kuran çiftler ile ilgili bir diğer gelenek ise, evin ilk ateşinin, çakmak taşı ile yakılması gerektiği inancıdır.

Ocak kültürü sadece ritüellere veya şaman ayinlerine değil, deyimler vasıtasıyla da dilimize yer etmiştir. Örneğin, "ocağı sönmek", "ocağına incir ağacı dikmek" aslında her iki ifadede de ocak tabiri "aile" ve "soy" kavramları ile eş tutularak, ocak kültürünün önemi vurgulanmıştır. Aynı zamanda ocak ifadesi, bayrak, millet, istiklal ile de bağdaştırılmıştır.

Ocak kültürü içerisinde, ocaklı tabiri de yer almaktadır. "Ocaklı" tabiri, ailenin ve soy ile alakalıdır. Ocak ailenin devamı olarak görülür. "Ocaklı" tabirinin en önemli anlamı ise, hastalıkları tedavi edebilen kişi anlamına gelmesidir (Beydili, 2015: 236). "Ocaklı" olarak ifade edilen kişi, tedavi etme özelliğini ailesinden almakta idi. "Ocaklı" olmayan kişi de ocaklı olabilirdi. Ancak bu ocaklı olan kişinin, diğer kişiye el verme ritüeli ile gerçekleşebilirdi (İçli, 2013: 98). Ocaklı olan kişinin "sağaltıcı" özelliğini düşündüğümüzde, aslında bu niteliğin, şaman niteliklerinde birisi olduğunu söyleyebiliriz.

4. Altay Türklerinde Ağaç Kültü

Ağaç sadece Türk kültüründe değil. Dünya kültüründe de varoluşu, hayatı, canlılığı ve bereketi temsil eder. Türkler ağacı Tanrıya ulaşmanın yolu olarak görmüşlerdir. İslamiyet öncesi Türk devletlerinin geleneklerinde de ağacın ritüellerde önemli yer tuttuğunu bilmekteyiz. Örneğin, Tabgaçların yılın belli zamanlarında, mukaddes saydıkları ağaçları (kayın) dikerek, kutsal ormanlar oluşturdukları bilinmektedir (Kafesoğlu, 2017: 290-291).

Ağaçlar anne rahmine benzetilerek, çoğalma ve üreme anlamına da gelmektedir (Bars, 2014: 383). Bu görüş özelinde, Altay mitolojisinde Umay'ın kayın ağacı ile birlikte gökten, yeryüzüne indiği bilgisini akıllarımıza getirdiğimizde ve Umay'ın en büyük özelliğinin anneleri ve çocukları koruduğunu da düşünürsek, ağacın iyesinin kadın olabileceğini söyleyebiliriz.

Ağaç motifini gördüğümüz bir nokta da, Oğuz Kağan Destanı'dır. Bu destanda Oğuz Kağan'ın eşi ağaç kavuğundan çıkmıştır. Bu durumun Türk kozmogonisinin bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Ağaç kavuğundan gelen kızların ilk inanışlarda, kâinat ve yaratılış ile bağdaştırılır.

Türk kültüründe ağacın önemli bir kutsiyeti vardır. Fakat her ağaç kutsal değildir. Kutsal olan ağaçlar arasında; kayın, çam, kavak, ardıç ve çınar ağaçları vardır. Altay Türklerinde ise en mühim olanları kayın ve çam ağaçlarıdır (Bars, 2014: 382-383).

Ağaçların kutsal sayılabilmesi için birtakım özellikler gerekmektedir: 1. Yapraklarını her mevsimde korumalı ve dökmemelidir. 2. Çevresindeki ağaçlardan yaşlı olmalıdır. 3. Diğer ağaçlara göre heybetli olmalıdır. 4. Gövdesi, geniş ve koyu renkli olmalıdır (Ergun, 2000: 23-24).

Ağaçlar Altay şamanlarının ayinlerinde kullandıkları en önemli araçlardan birisidir. Hatta bir kişi şaman olduğunda, onun adına ağaç dikilir ve şaman öldüğünde, o dikilen ağaçta kesilirdi.

4.1. Hayat Ağacı

Hayat ağacı, Orta Asya ve Sibiryaya toplumlarının temel kavramıdır. Ağaç dünya kültüründe; doğurganlığı, ölümsüzlüğü, şansı, bereketi ve sağlığı sembolize eder. Aynı zamanda tanrısallığı ve dinsel oluşumu semboller. Ağaçlar vasıtasıyla tanrı ile iletişime geçilmiştir. Kültüre göre hayat ağacının dallarının sayısı değişiklik gösterebilir.

Hayat Ağacı, Altay Türklerinin *Yaratılış Destanı*'nda 9 dallı olduğu anlatılmaktadır.⁵ İnsanoğlunun bu ağaçtan türediği düşünülmektedir. Hayat ağacı olarak

⁵9 rakamının bu destana Moğol mitolojisinden geçtiği aşikârdır. Çünkü Türklerde ön plana çıkan rakam 9 değil, 7 rakamıdır.

adlandırılmış olan, bu kutsal ağaç bir dağın zirvesine ya da yüksek bir tepenin üstüne konumlanmıştır. Bu ağacın bir yanında ay, diğer yanında ise güneş figürü bulunmaktadır (Özarlan, 2003: 95).

Hayat ağacı, Altay mitlerinde karşımıza gök ağaç ifadesiyle de çıkmaktadır. Altay Türklerinin bir inancına göre, çocuklar dünyaya gelmeden önce, hayat ağacı olarak adlandırılan, dünya ağacının dallarında ruhlarının dinlendiklerine inanılır.

Türk mitolojisine göre üçlü dünya kavramı mevcuttur. Bu dünyalar, yeryüzü, yeraltı ve yerüstüdür. Hayat ağacı kökleri ile yeraltını, gövdesi ile yeryüzünü ve dalları ile gökyüzünü tutarak dünyaları birbirlerine bağlar. Bu ağaç Altay mitolojisinde bazen kayın, bazen çam ağaçları olarak tasvir edilir (Bayat: 2012: 187).

4.2. Kayın Ağacı

Kayın ağacının özelliklerine baktığımızda, yapraklarını sonbahar ve kış mevsimlerinde döktüğünü bilinmektedir. Fakat buna karşılık olarak, kayın ağaçlarının en önemli özelliklerinden birisi ortalama yedi yüz yıl yaşayabilmeleridir. Bir ağacın yedi yüz yaşadığını düşünürsek, geçmiş dönemde insanlar için kutsal görülmesinin gayet normal olduğunu söyleyebiliriz.

Kayın ağacı, Altay Türklerince hayat ağacı olduğuna inanılan ağaçlardan birisidir. Hatta Tanrı Ülgen'in, Umay'ı yeryüzüne gönderirken, kayın ağacı ile birlikte gönderildiğine inanılır. Altay Türkleri, ilkbahara girerken en yaşlı kayın ağacının altında toplanarak, ağaca kurban verirler ve saçları saçaldı. (Bayat, 2012: 185-186).

4.3. Çam Ağacı

Çam ağaçlarının niteliklerine baktığımızda, yaşam süreleri oldukça uzundur. Çam ağaçlarının ortalama yaşam süreleri, yüz ile bin yıl arasında değişmektedir. Hatta çam ağaçlarının türlerine göre bu sürenin daha da uzayabildiğini söyleyebiliriz. Yapraklarının özelliklerine baktığımızda, her mevsim yapraklarını koruyarak, dökmediğini bilmekteyiz.

İslamiyet'ten önce Türkler 22 Aralık günü çam ağacını süsleyerek kutlamalar yaptıkları düşünülmektedir. Bunun sebebinin ise Muazzez İlmiye Çığ'ın aktardığına göre, gece ile gündüz büyük bir savaş verdikten sonra, gündüzün galip gelecek, günlerin uzamaya başladığı şeklindedir. Türklerin bu bayramının adı Nardugan bayramı olduğu söylenmektedir. Günler uzamaya başladığı andan itibaren, Türkler Tanrı Ülgen'in ikametgâhı olan çam ağacını süsleyerek, dualar ettiklerini, şarkılar söyleyerek eğlendiklerini, ağacın altına hediyeler bıraktıklarını ve yaşlıların bu dönemde ziyaret edildiğine dair görüşler mevcuttur (Koroğlu, 2019: 12-13). Bilimsel olarak bu olaya baktığımızda, 22 Aralık gününün bir gün öncesinde, yani 21 Aralık gününde güneş ışınları oğlak dönencesine dik gelerek, bu tarihten itibaren

geceler kısadır ve gündüzler uzamaya başlar. Bu görüşlere karşılık olarak bazı tarihçilerimiz Türklerin böyle bir bayramı kutladıklarına dair kaynaklarda bilgi geçmediğini savunmaktadır.

Çam ağacının Altay Türklerindeki inanişına baktığımızda, yeryüzünden gökyüzüne doğru Tanrı Ülgen'in sarayına, yükselen bir çam ağacının olduğu inaniş vardır. Bu yükselen ağacın tepesinde de Tanrı Ülgen'in oturduğu düşünölmektedir (Ögel, 2014: 103). Diğer bir inanişna göre Altay Türkleri çam ağacını, ağaçların en büyüğü olarak görmektedirler. Altay Türklerinin isimlendirmesine göre çam ağacının diğer adı, "Gök Direği"dir. Gök Direk olarak tasvir edilen bu ağacın, kozmik ağaç, yani dünya ağacı olduğuna inanılır.

5. Altay Türklerinde Dağ Kültü

Türkler itikat sistemleri içerisinde dağ kültü önemli yer tutmaktadır. Bu öneme örnekler gösterecek olursak, Türklerin *Ergenekon Destanı*'nda dağı eriterek yurtlarına kavuşmuşlardır ve bunu yeniden doğuş olarak görmüşlerdir. Bir diğer örneği en önemli ve tartışmalı destanımız olan *Oğuz Kağan Destanı*'nda da görebiliriz. Oğuz Kağan'ın ağaç kovuğundan gelen eşinden olan üç çocuklarından birisinin adı, Dağ Han'dır. Dağ Han Türk ve Altay mitolojilerinde karşımıza dağ kağanı olarak çıkmaktadır. Son olarak ise Ötüken'i ele alabiliriz. Ötüken şehri dağlar ile çevrili olup birçok Türk devletleri tarafından başkent olarak seçilmiştir. Ötüken Türkler tarafından her zaman kutsal görölmüştür. Bu şehrin mukaddes görölmemesinin sebebi, yüzyıllar boyunca kendi ellerinde kalıp, dağlar ile çevrili olduğundan işgallere karşı daha kapalı ve korunaklı bir bölge olarak göröldüğünü söyleyebiliriz.

Altay Türklerinin yaşadıkları coğrafyanın özelliklerini düşünürsek ve isimlerini dâhi yaşadıkları bölgedeki dağlardan aldıklarını göz önüne alırsak, Altay Türkleri için dağ kültünün ayrı bir öneminin olduğunu söyleyebiliriz. Altay Türklerinin görüşlerine göre, dağlar birer canlı varlık olarak sayılır. Hatta dağlar ile evlenilebilir, dağlardan çocuk sahibi olunabilirdi. Dağlara ayrı bir kutsiyet atfederek, dağların duaları duyup, cevap verebileceklerine inanmaktadırlar (Önal, 2003: 101). Dağ iyelerinin, yeryüzündeki ruhlara bağlı olduğuna ve dağ iyelerinin insanları, hayvanları koruyup, bereketlerini arttırdıklarını düşünmektedirler.

Dağlar göğe en yakın noktalardan biri olarak göröldüğü için, edilen duaların Gök Tengri'ye daha iyi ulaşacağı düşüncesinden kaynaklı olarak (Roux, 1994: 104). Altay Türkleri ibadetlerini, kurbanlarını ve ritüellerini dağlarda gerçekleştirirdi.

Sonuç

Türkler tabiat ile iç içe yaşamıştır. Bu duruma karşılık olarak inanç sistemleri içerisinde tabiat unsurlarının belirgin bir şekilde ortaya çıkması gayet olağan bir durumdur. Daha önce de belirttiğimiz üzere Türkler bu tabiat unsurlarına kutsiyet

atfetmeler de hiçbir zaman bir Tanrı olarak görmemişlerdir. Tam tersi bu tabiat unsurlarını kullanarak Tanrıya ulaşmanın yolu olarak görüp, bir araç olarak kullanmışlardır. Altay Türkleri bazında bu konuyu değerlendirdiğimizde, günümüzde kültürlere olan saygının hâlâ devam ettiğini görmüş olduk. Bunun sebebi aslında yaşadıkları coğrafyanın, dışarıya ve dış etkenlere kapalı olmasıdır. Sovyet rejimi altında kalmış olsalar da coğrafyaları sebebiyle kültürlerini, geleneklerini ve inançlarını koruyabilmeyi başarmışlardır. Genel mahiyette baktığımızda Türkler, üçlü dünya tasarımına inanmış ve bu doğrultuda tabiat ile etkileşime girmişlerdir. Kısaca kültür için diyebilirim ki yeryüzü, gökyüzünün bir yansımasıdır.

Kaynakça

- Arslan, Seher (2014). "Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1): 60-71.
- Bars, Mehmet Emin (2014). "Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları". *International Journal Of Social Science*, 27: 379-398.
- Bayat, Fuzuli (2012). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Beydili, Celal (2015). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- Bilgili, Nuray (2020). *Türklerde 5 Element*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar (2020). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Dilek, İbrahim (2015). "Türk Mitolojisi". *Türk Kültürü El Kitabı*. Ed. İhsan Çapcıoğlu ve Hayati Beşirli. Ankara: Grafiker Yayınları, 267-301.
- Eliade, Mircea (2015). *Dinler Tarihine Giriş*. Çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ergun, Metin (2000). "Türk Kültüründe Ağaç Kültü İnancında Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları". *Milli Folklor*, 47: 22-30.
- Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Freud, Sigmund (2011). *Totem ve Tabu*. Çev. Akın Kanat. İzmir: İlya Yayınları.
- Gülyüz, Bahriye Güray (2019). "İslam Öncesi Ateş ve Ateşe Hükmedenler (Maddi Kültür İzleri Işığında)". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17): 201-223.
- İçli, Ahmet (2013). "Türk Kültüründe Ocak Anlayışı ve Ergani Deringöze Köyü'ndeki Bir Ocaklı Aile". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 18: 95-101.
- İnan, Abdulkadir (2017). *Eski Türk Dini Tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- İnan, Abdulkadir (1987). *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- İnan, Abdulkadir (1991). *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, Abdulkadir (2017). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kafesoğlu, İbrahim (2017). *Türk Milli Kùltürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (1995). *Dođu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Atatürk Kùltür Merkezi Yayınları.
- Küçükbali, Fatih Numan (2019). "Ata Yurdumuzun Kadim Bekçileri: Altay Türkleri". *Türk Ekini*, 3: 22-35.
- Mangaltepe, İsmail (2009). *(Menandros ve T. Simokattes) Bizans Kaynaklarında Türkler*. İstanbul: Dođu Kùtùphanesi.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Önal, Mehmet Naci (2003). "Dağ Kùltü, Eren Kùltü ve Şenliklerinin Muđla'daki Yansımaları". *Bilig*, 25: 99-124.
- Önal, Mehmet Naci (2009). "Kutsalın Türk Kùltüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik". *Milli Folklor*, 84: 57-72.
- Özarslan, Metin (2003). "Türk Kùltüründe Ağaç ve Orman Kùltü". *Türkbilig*, 5: 94-102.
- Polat, İrfan (2020). "Türk Kùltüründe Dağ Kùltü ve Dağ Kùltüne Bağlı Varlıklar". *Türkiyat Atatürk Üniversitesi Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 68: 153-174.
- Roux, Jean-Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, Jean-Paul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Şayhan, Fatih (2018). "Altay Türklerinin İnanmalarındaki Su Kùltünün Mitsel Okuması". *Bilig*, 87: 83-100.
- Sönmez, Seniha (2008). *Türklerde Dağ Kùltü İnanıcı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğurlu, Nurer (2012). *Türk Kavimleri*. İstanbul: Örgün Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: "Altay Cumhuriyeti". https://tr.wikipedia.org/wiki/Altay_Cumhuriyeti (Erişim: 20.03.2022).
- URL-2: "Altay Dağları". https://stringfixer.com/tr/Altai_Mountains (Erişim: 20.03.2022).

- URL-3: “Türk Mitolojisinde Figürler: Ana Tanrılar, Yardımcı Tanrılar ve Yaratıklar”. <https://onedio.com/haber/islam-oncesi-turk-mitolojisindeki-tanri-ve-tanrilar-497473> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-4: “Türk Mitolojisinde Figürler: Ana Tanrılar, Yardımcı Tanrılar ve Yaratıklar”. <https://onedio.com/haber/islam-oncesi-turk-mitolojisindeki-tanri-ve-tanrilar-497473> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-5: “Çalama”. https://encrypted-tbn3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRHyEN_WhSq2Nco_P3XurVhUzGZIuhqVm2DHGJYv5d1dPc2qoA5 (Erişim: 20.03.2022).
- URL-6: “Türklerde Saçı Geleneği”. <http://trhalkbilimi.blogspot.com/2017/04/turklerde-sac-gelenegi.html> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-7: “Obi Nehri”. https://tr.wikipedia.org/wiki/Obi_Nehri#/media (Erişim: 20.03.2022).
- URL-8: “Obi Nehri”. https://tr.wikipedia.org/wiki/Obi_Nehri#/media (Erişim: 20.03.2022).
- URL-9: “Kadim Türk İnancında ve Kùltüründe Ateş”. [http://www.antiktarih.com/2018/11/04/turk-inancinda-ve-kulturunde-ates/](http://www.antik tarih.com/2018/11/04/turk-inancinda-ve-kulturunde-ates/) (Erişim: 20.03.2022).
- URL-10: “Türk Mitolojisinde Ruhlar”. <https://uqusturk.wordpress.com/2011/05/26/turk-mitolojisinde-ruhlar/> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-11: “Türk Mitolojisi-I”. <https://www.gossive.com/turk-mitolojisi-1/> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-12: “Türklerde Yeni Yıl-Nardogan Bayramı”. <https://www.tarihistan.org/turklerde-yeni-yil-nardogan-bayrami/21393/> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-13: “Türk Mitolojisinde Ağaç Kùltü”. <https://www.sanatkarnavali.com/turk-mitolojisinde-agac-kultu/> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-14: “Türk Kilim Motifi-Hayat Ağacı”. <https://tr.pinterest.com/pin/292452569558905410/> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-15: “Bolluk ve Bereket Üzerine”. <https://moralev.com/2017/01/17/bolluk-ve-bereket-uzerine/> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-16: “Türk Mitolojisinde Figürler: Ana Tanrılar, Yardımcı Tanrılar ve Yaratıklar”. <https://onedio.com/haber/islam-oncesi-turk-mitolojisindeki-tanri-ve-tanrilar-497473> (Erişim: 20.03.2022).
- URL-17: “Eski Türklerin Kutsal Hayvanları Kurt ve At”. <http://www.antiktarih.com/2018/05/06/eski-turkler-ve-kutsal-hayvanlari/> (Erişim: 20.03.2022).

Ekl er

Görsel 1-2. Altay Cumhuriyet Haritaları (URL-1, URL-2).

Görsel 3. Su İyesinin Tasviri (URL-3). Görsel 4. Ak Ana Tasviri (URL-4).

Görsel 5. Calama Ritüeli (Çaput Bağlama) (URL-5).

Görsel 6. Saçı Saçan Bir Şaman (URL-6). Görsel 7. Obi Nehrinin Haritası (URL-7).

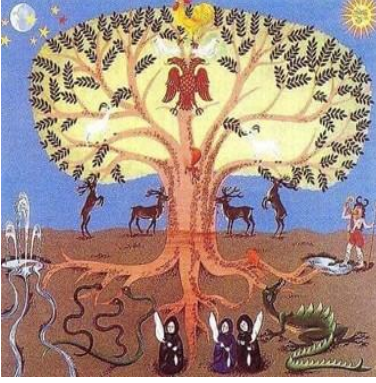

Görsel 8. Obi (Ob) Nehri (URL-8).

Görsel 9. Bir Sibirya Şamanı (URL-9).

Görsel 10. Od Ana Tasviri (URL-10). Görsel 11. Yayık Han (URL-11).

Görsel 12. Hayat Ağacı (URL-12).

Görsel 13. Üçlü Dünya (Gökyüzü, Yeryüzü, Yeraltı) (URL-13).

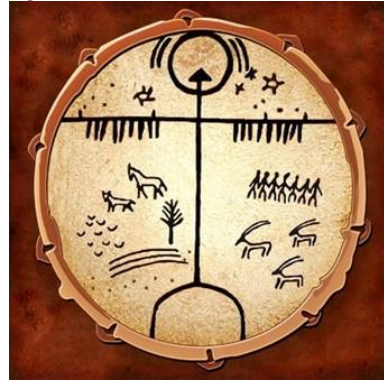
Görsel 14. Hayat Ağacı Motifi (URL-14).

Görsel 15. Nardugan Bayramını ve Ağacını Tasvir Eden Görsel (URL-15).

Görsel 16. Dağ Han (URL-16).

Görsel 17. Kam Davulu Üzerindeki Türk Kozmogonisini Yansıtan Tasvir (URL-17).

Çalışmanın yazarı/yazarları "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İLKeleri" erevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu alışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından bu araştırmanın hazırlık aşamasındaki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Gürsoy şahin'e teşekkür edilmektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir çıkar atışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu makale yazar tarafından Afyon Kocatepe Üniversitesi Tarih Gnleri'nde 17/05/2022 tarihinde sunulan seminerin, genişletilerek gzden geirilmiş halidir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tm blmleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgment: For his assistance in the preparation of this research it's been thanked to Prof. Dr. Grsoy şahin by author.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author's Note: This article is an expanded and revised version of the seminar presented by the author at "Afyon Kocatepe University History Days" on 17/05/2022.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.